

Johanne A. van Archem

Tekens van de tijd

Johanne A. van Archem

Tekens van de tijd

Uitgeverij Zomer & Keuning

ISBN 9789020560442
ISBN e-book 9789020560459
NUR 342

© 2026 Uitgeverij Zomer & Keuning
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

Omslagontwerp Liesbeth Thomas, t4design

www.romanserie.nl
www.zomerenkeuning.nl

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch, door geluidsopname- of weergaveapparatuur, of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij Zomer & Keuning vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze om te gaan met natuurlijke bronnen. Voor de papieren editie van deze uitgave is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan zeker is dat de productie niet heeft geleid tot bosvernietiging.

Hoofdstuk 1

Jos Meulenbelt keek met strakke, droge ogen naar de kist die langzaam wegzakte in het pas gedolven graf. Daar ging moeder, voor eeuwig, dacht hij. Begraven ver van haar vaderland, in dit kleine dorp in Twente. Ze had zich er nooit thuis gevoeld, had ze vaak laten blijken. Waarom niet, had ze nooit willen toelichten. Ze had steeds terug gewild naar waar ze vandaan kwam: Duitsland, net over de grens bij Enschede. En toch was ze nooit teruggekeerd naar haar geboortestreek, zelfs niet voor een bezoek.

Een laatste groet kwam in Jos op en hij verwonderde zich over het gesnik en gehuil naast en achter hem. Geliefde moeder, stond er in de overlijdensadvertentie in het weekkrantje. Ach, standaardwoorden. Moeder was niet zo geliefd, niet bij haar kinderen, ook niet bij de rest van het dorp. Haar vinnige, soms zelfs botte opmerkingen in dat zware Duitse accent hadden vaak kwaad bloed gezet bij hen en de buurt.

Zijn vader was heel anders, bedacht hij, en zijn ogen dwaalden af naar het graf naast het open graf waarin de kist wegzakte, dat graf dat al drie jaar geleden was gegraven. Ja, toen had Jos de tranen gevoeld achter zijn ogen, toen wel, nu niet.

Vader en moeder lagen naast elkaar, zoals de gewoonte was in deze omgeving. Hun leven was voorbij. De generatie, waartoe ze behoorden, dunde de laatste jaren snel uit. Moeder had haar man geen lange jaren overleefd. Dat had Jos ook niet verwacht. Moeder was geen sterke vrouw meer, zoals vroeger. Ze had genoeg gezondheidsklachten gekend de laatste jaren.

Was hij verdrietig? Ja en nee, bedacht hij, en keek opzij naar zijn jongere zus en broer, die ook zwijgend en stil afwachtten tot de plechtigheid voorbij was. Zij waren overgekomen vanuit het Duitse Gronau, waar ze beiden woonden en werkten. Henk en zijn vrouw leefden daar al een jaar of zeven. Ze waren eigenlijk een beetje Duits geworden, vond Jos. Dat was niet vreemd met een Duitse moeder. Maar zelf had hij dat gevoel niet. Duitsland zei hem eigenlijk niets. Hij zag zijn directe familie niet vaak meer. De afstand was te doen op de fiets, maar het was wel een eind.

Ine, zijn zus, was veel meer zoals hijzelf. Ze waren een paar jaar geleden noodgedwongen naar Gronau verhuisd, op advies van Henk. Ines man was ontslagen in de fabriek, hij was lid van een vakbond en dat werd niet op prijs gesteld. Ine en Tinus, haar man, woonden niet graag in die Duitse stad, zeker de laatste twee jaar niet meer. Zij wilden liever vandaag dan morgen terug naar Nederland, al had Tinus goed werk net over de grens bij Enschede.

‘Het gaat in Duitsland veranderen en snel ook en het wordt er echt niet beter,’ had Ine vanmorgen nog gezegd toen ze nog even bij elkaar waren in de voorkamer waar moeder stond opgebaard. ‘Er komen gekke tijden aan, let op mijn woorden.’

Henk had de schouders opgehaald over die opmerking. ‘Dat ben ik niet met je eens. Ik vind dat het veel beter wordt in Duitsland. De nieuwe rijkskanselier gaat het heel anders doen, die weet van aanpakken, daar kan je van op aan. Er zijn goede plannen in de maak, bouwplannen voor grote en brede wegen, woningen en dat betekent werk in overvloed, nee, we mogen blij zijn dat Adolf Hitler twee jaar geleden gekozen is.’

Ine zuchtte alleen maar. ‘Je kunt toch geen compleet parlement naar huis sturen?’ zei ze toen. ‘Dat heeft hij gedaan meteen na zijn verkiezing.’

‘Nou, daar had hij groot gelijk in. Dat was me ook een zootje,’ vond Henk overtuigd.

Ine deed er het zwijgen toe. Misschien had hij ook wel een beetje gelijk. Het waren rare jaren geweest, die twintiger jaren in Duitsland. Jaren van rare opstandjes, van gekke theorieën en veel geweld nadat de grote oorlog was verloren en voor veel narigheid in het land had gezorgd. Maar toch, Ine vertrouwde het allemaal niet, er kwamen zulke starre en gekke wetten. Vooral Joden en communisten moesten het ontgelden. Ze werden ontslagen en nu ging het gerucht dat Joden niet meer mochten trouwen met niet-Joden. Waar sloeg dat op?

De tante van Tinus was een Joodse vrouw en een heel plezierige ook. Ine was erg gesteld op deze tante. En haar familie was niet erg strak in de leer, had ze allang bemerkt.

De jongste zus, Anneke, was er vandaag niet, had Jos gemerkt. Verbaasd was hij daar niet over, die kwam opdraven als de centen verdeeld moesten worden, zei Henk cynisch. Het was jammer voor haar, maar moeder had haar maatregelen genomen: zus Anneke was uit de erfenis geschrapt, al een tijd geleden.

Sinds haar trouwen was Anneke een keer op bezoek geweest, drie jaar geleden toen vader stierf en toen kwam ze ook pas na de begrafenis, voor de erfenis.

Ze woonde te ver weg, vond ze in een korte brief. Helemaal in Utrecht. Treinen liepen er genoeg, geld was er ook wel. Haar man had een goede baan als boekhouder bij een grote firma, had ze altijd beweerd.

Zo groot was die zaak niet, had Jos al eens gezegd. Vier man personeel en de baas, die hard meewerkte als metselaar.

Zelfs toen vader ernstig ziek was, kwam ze niet, haar man, Johan, hij noemde zich John, ook niet.

Die keek neer op die familie uit het oosten van het land. Gewone fabrieksarbeiders, had hij meermalen gezegd. Nee, dan was hij als kantoorklerk met een witte boord toch wel iets anders.

Anneke had duidelijk een tik van hem meegekregen, vond Jos,

al peinzend bij het graf. Ze had behoorlijk wat verbeelding gekregen sinds ze daarginds was neergestreken, erger dan ze voor die tijd had. Ze kende ineens geen dialect meer, alleen Hollands, maar het accent uit het oosten verried haar.

Niet aan denken, dacht hij bijna wrevelig. Laat ze, daar in Utrecht.

Hij keek naar de uitvaartleider. Ja, ze hadden het netjes gedaan. De oude burenplicht was zo goed als voorbij. Een begrafenisvereniging kweet zich sinds een aantal jaren van de taken rond een overledene en ze deed het goed. En toch had het iets meer zakelijks, meer afstandelijk.

Misschien was het maar goed ook.

De man in het zwart met hoge hoed knikte. Ja, het was klaar aan het graf; de zwarte kap was erover gezet door een tweetal dragers. Hij nam nog even het woord. De familie en andere aanwezigen werden uitgenodigd voor een mok koffie met een broodje in de zaal naast de kerk.

Jos haalde adem, keek nog een keer naar het inmiddels afgedekte graf. Ergens nog onzichtbaar zouden de werkers staan om het graf dicht te maken en dat was het dan, dacht hij. Een heel leven voorbij.

Moeder was achter in de zestig geworden, niet eens echt oud. Vader was nog jonger geweest, nog niet eens zestig. Moeder was twee jaar ouder dan haar man.

Jos draaide zich om. Vaarwel, moeder, het ga je goed. Wat kan ik meer zeggen, zal ik je missen? Ja, een beetje wel. Het zal stil worden in huis.

Echt een liefhebbende moeder ben je nooit geweest, dat was jouw hele generatie niet. Dat kon toch ook niet als je meekreeg bij het trouwen dat je je niet aan je kinderen moest hechten want ze gingen weg of je moest ze naar het kerkhof brengen. Dat laatste hebben jullie niet gekend en daar zou je dankbaar voor moeten

zijn. Was je dat ook? Kindersterfte was bijna in elk gezin bekend.

Jos had nooit in het trouwboekje gekeken, hij had het zelfs nooit in handen gehad. Moeder deed daar nogal geheimzinnig over. Toen Jos eens een keer in de linnenkast snuffelde, had zijn moeder hem meteen gevraagd op bitse toon wat hij zocht. Nou niets, zomaar even gekeken.

Nou, daar was niets te zien, zei ze enkel. De onderbroeken van vader pasten hem niet en wat de lakens en slopen betrof, daar ging moeder over.

Hij had er niet eens bij nagedacht. De namen van de grootouders zeiden hem weinig. Hij had de ouders van zijn vader gekend, die lagen begraven in Almelo. De ouders van zijn moeder waren lang voor zijn geboorte overleden, had moeder altijd gezegd. Hij had ze niet gekend; ze woonden in Duitsland, het waren Duitsers. Moeder praatte ook nooit over hen.

Hij liep langs het pad naar de uitgang tussen het volk, dat begon te praten nu de begrafenis voorbij was. Gekke gedachten had je bij zo'n gebeurtenis. Moeder had een redelijk leven gekend, toch? Ja, de oorlogsjaren waren zwaar geweest, ondanks de neutraliteit van Nederland. Alles was op de bon, geen fatsoenlijk brood was meer te krijgen, alleen dat zwarte, hardgebakken brood. Een dag kon je het eten, daarna niet meer. Moeder was vindingrijk, zoals elke huisvrouw dat werd in die jaren. Het brood werd gebakken in een mengsel van melk en ei door haarzelf.

Eieren hadden ze van hun eigen vier kippen en melk kregen ze van de boer, die achter hen woonde. Dat mocht eigenlijk niet, maar ja, het hemd was nader dan de rok.

Al denkend wandelde Jos voort tot hij ineens een arm voelde. Hij keek op. 'Diep in gedachten,' zei zijn zus Ine.

Hij glimlachte vaagjes. 'Ja, het is er de dag voor, nietwaar?'

Ze knikte alleen maar en bleef naast hem lopen, haar man volgde hen.

‘Hoe gaat het verder?’ vroeg ze ineens.

‘Hoe bedoel je? De erfenis?’ Het klonk wat korzelig. Begin daar later maar eens over, zeiden zijn blikken.

Ze glimlachte. ‘Nee, Jos, ik bedoel, hoe gaat het met jou verder?’

Hij haalde de schouders op. ‘Amper over nagedacht. Ik moet toch ergens wonen, dus ik blijf gewoon hier.’

‘Wat mij betreft, prima, maar Anneke en haar man John zullen het daar niet mee eens zijn en ik weet ook niet precies hoe Henk erover denkt. Je weet dat hij is opgeroepen om bij het “Stadtambt” te komen? Er gaan geruchten in Gronau dat al die Nederlanders die er wonen, een keuze moeten maken: Duitser worden of opkrassen naar Nederland. Henk tilt er niet aan, die wordt gewoon Duitser, heeft hij al gezegd.’

Jos keek verwonderd opzij. Wat was dat voor een merkwaardig verhaal? Hij had wel iets gelezen in de krant dat buitenlanders een beetje scheef werden aangekeken, maar in het brede gebied langs de Duitse grens waren heel veel Nederlanders werkzaam en woonachtig vlak over de grens.

‘En als jullie zo’n oproep krijgen, wat doe je dan?’

‘Meteen terug, wat dacht je, ook zonder zo’n oproep. Hoe eerder hoe liever. Maar ja, er moet wel werk zijn in deze omgeving.’

Dat was een duidelijke zaak, dacht hij. Hij wist het wel. Ine maakte er geen geheim van. Het werk werd er niet beter op, er vielen regelmatig ontslagen.

‘Ik hoor steeds meer over nieuwe wetten en regels en ik zie ook rare dingen gebeuren. Communisten en Joden, die zijn de gebeten hond. Moet je sommige aanplakbiljetten zien waarop zogenaamde Joden staan afgebeeld, als minderwaardige figuren, bijna luguber. Soms worden ze gewoon op straat in alle openheid in elkaar geslagen en niemand doet er iets tegen. Ik vind het een schande. Zoiets mag toch niet in een fatsoenlijk land?’

Jos kneep de lippen opeen. ‘Er zijn mensen die al waarschuwen

dat Duitsland geen fatsoenlijk land meer is, met die Hitler aan het roer. Als je hem ook hoort brullen op de radio en die andere figuur, die met die lamme poot. Ik ken zijn naam niet eens meer.'

Ine knikte. 'En dat paraderen van die hoge heren in die militaire uniformen, dat vind ik maar bedreigend.'

'Ja, ik hoorde dat de wapenfabrieken volop draaien en ze mogen niet eens wapens maken, vanwege de grote oorlog, die ze verloren hebben,' zei Jos enkel.

Ze zwegen beiden. Ze waren aangekomen bij de uitgang van de begraafplaats. De zwarte rouwkoets was hen al voorbijgegaan en vertrokken via de zandweg terug naar de plaats waar hij in een goed afgedekte schuur stond.

Jos keek nog een keer om. Hij zag twee mannen in een overall lopen met de schop in de hand. Een beetje bruusk draaide hij zich om.

Zijn neef en beste vriend Karel van der Vegt liep naar hem toe. 'Ik ga nog even mee voor een kom koffie,' zei hij geruststellend. 'Over een uur word ik weer verwacht in de fabriek.'

Jos knikte. Zo ging het met de meeste mannen die aanwezig waren bij de begrafenis. Velen stonden al bij hun fietsen en gingen regelrecht naar de fabriek.

Men was tegenwoordig blij dat men nog werk had, maar je hoorde alom van ontslagen omdat de magazijnen tot de nok toe vol lagen met goederen. Ontslagen brachten zorgen in een gezin. Dan was men aangewezen op uitkeringen van een sociale dienst. En dat was geen vetpot. Geld op de bank had niemand meer voldoende na de loonsverlagingen die er al waren geweest in de afgelopen jaren.

Karel keek hem strak aan. 'Wat ik je zeggen wil, ik miste je zuster, Anneke. Hou die in de gaten, man, die is in staat je kaal te plukken. Dat zeg mijn moeder ook al.'

Ja, dacht Jos, dat is bekend. Dat weten we, Karel, maar dat

vertel ik je niet. Moeder heeft haar maatregelen genomen, al heb ik haar zo goed als moeten dwingen om dat te doen. Daar heeft je moeder, mijn tante, ook flink aan meegedaan. Dat zal een breuk met Anneke en de familie betekenen, maar ja, we zagen Anneke en haar man toch al zelden of nooit en als ze zich vertoonden, was de spanning te snijden.

Drie jaar geleden, bij vaders begrafenis, had ze een scène geschopt toen bleek dat er geen cent te halen viel. Moeder was zwaar overstuurd, broer Henk woedend, Ine in tranen. Jos stond erbij en keek ernaar.

Aan zo'n zus had je weinig, je had er alleen maar last van.

Hij maakte zich meer bezorgd over Ine en Henk, daar in Duitsland, Henk redde zich wel, maar hoe kon hij Ine voorthelpen? Die hield het in Gronau niet vol, haar man ook niet. Aan Henk had ze weinig steun, die was nogal gecharmeerd van die Hitlerkliek.

Eenzijds kon Jos dat begrijpen van Henk. Er waren duizenden mensen die het met hem eens waren, ook in Nederland. In Duitsland waren ze de crisis al aardig de kop aan het indrukken. Ze vroegen weer volk voor het werk, dat hadden ze hier de laatste jaren niet gezien. De situatie van hopeloos naar hoopvol ging snel in Duitsland, maar Jos was er niet gerust op. Die Hitler schreeuwde en schold hem te hard en al dat uniformgedoe gaf ook vraagtekens.

Ze begonnen in Nederland ook al zo te denken, die nieuwe partij van Anton Mussert deed het niet slecht bij de laatste verkiezingen.

Ine...

Als ze nou eens bij hem in kwamen wonen, maar kon dat wel met een tweetal kinderen erbij? Het huis was niet groot. Twee slaapkamers en een opkamertje, dat gaf heel weinig ruimte. En toch, nog eens over denken.

Neef Karel bleef naast hem lopen. 'Ik hoorde dat er weer ont-

slagen gaan vallen, niet alleen hier, maar ook in Almelo en Enschede. En dat gaat nou al een aantal jaren zo. Sinds die toestand in Amerika met al die aandelen, die in elkaar klapten... Hoe heet dat ook alweer...?

‘Zwarte donderdag,’ herinnerde Jos hem.

‘Toen is het helemaal de verkeerde kant opgegaan,’ gaf Karel toe.

‘Ja, het begin van een grote crisis, denken de hoge heren nu.’

Jos grinnikte in gedachten. Wereldeconomie, alsof zij daar ook maar iets aan konden veranderen. Grote woorden, meer niet. De regeringen hadden er geen antwoord op. En Colijn als premier weigerde ook maar iets van koers te veranderen, ook al schreeuwden de heren economen nog zo hard. Ach, wat had het voor zin om dat allemaal te bedenken? Het was vandaag de begrafenis van moeder. Hij had wel iets anders aan zijn hoofd dan zich zorgen te maken over de economie.

Ze zwegen beiden en liepen zwijgend naast elkaar naar de kerk op korte afstand van de begraafplaats.

Jos bleef vandaag thuis, hij had er de toestemming van zijn baas voor. Er viel nog veel te rommelen en op te bergen in huis. Bovendien was Ine er met haar man en die zouden het niet prettig vinden de rest van de dag in het huis te vertoeven van hun overleden moeder terwijl er verder niemand was.

Henk zou meteen terugkeren, die moest nog een gedeelte van de dag aan het werk tot vanavond een uur of tien. En het was een heel eindje fietsen naar het Duitse Gronau. De trein was te duur, vond hij. Hij was vanmorgen al voor dag en dauw op de fiets gestapt met zijn vrouw.

Ze namen afscheid. ‘Probeer de bijeenkomst met de notaris op zaterdagmiddag te laten plaatsvinden,’ vroeg Henk nog. ‘Dat komt beter uit.’

Jos knikte. Dat gebeurde vaak, had hij al gehoord van de notaris. In deze jaren kon je niet overal vrij voor vragen, zelfs niet voor zoiets als een notaris.

Jos keek Henk na. Hij zuchtte. Jongen, ik hoop dat je de nuchtere vent blijft die je altijd was. Laat je de kop niet gek maken door die schreeuwerige taal in Duitsland. Ik lees het half om half in de krant, maar vooral Ine is bang en je zuster is geen paniekgigant.

Hij keerde zich om en liep naar binnen. De groep koffiedrinkers was klein, veel huisvrouwen en burens. De meeste mannen waren al weg. Een enkele van wie bekend was dat hij geen werk had, bleef zitten. Gratis koffie en brood waren mooi meegenomen.

Buurman Huisman kwam bij hem zitten. ‘Het is nog snel gegaan met je moeder,’ zei hij zachtjes.

‘Ja, we zagen wel dat ze achteruitging, maar dat het zo vlug zou gaan, hadden we niet verwacht. Het is goed dat je er bent, buurman.’

De oudere man, in de zeventig, had alle tijd van de wereld. Hij was al een paar jaar werkloos en redde zich met een klein pensioentje en door hier en daar wat tuintjes bij te houden. Zijn vrouw naaide veel voor anderen, ze was een gekwalificeerde modiste en had haar hele trouwen er ook gewoon bij gewerkt. Het had het gezin meer dan eens gered uit nare omstandigheden.

Klaas Huisman was een plezierige man, zijn vrouw een tevreden mens. De kinderen waren de deur uit, op een na. De oudste woonde net over de grens bij Losser en werkte in dezelfde fabriek als Henk.

‘Henk is alweer weg?’ vroeg hij langzaam.

‘Die moet vanavond nog werken en het is een eind fietsen,’ knikte Jos.

Klaas zweeg een ogenblik, toen zei hij: ‘Ik wil je toch wat zeggen, Jos. Je weet dat mijn zoon Gerrit bij hem werkt in Epen, Gronau...’

Jos keek hem fronsend aan.

‘Weet je ook dat Henk lid is van die SA, die partij van Adolf Hitler?’

‘Lid? Ik weet wel dat hij niet tegen Hitler is, ik mag bijna zeggen: integendeel, maar dat hij lid is van die partij? Nee, dat is mij niet bekend.’ Jos voelde iets van wrevel naar zijn broer. Duitsland mocht dan een bevriende natie zijn, maar dat wilde niet zeggen dat er altijd vriendelijk over die ‘Oostenrijker’ werd gesproken, ook niet in de krant.

Klaas Huisman zuchtte. ‘Ik weet het al even. Gerrit was een tijdje geleden op bezoek, toen vertelde hij het. Hij heeft te horen gekregen dat hij mag kiezen: Duitser worden of terug naar Nederland. Dat schijnt te gebeuren met al die Nederlanders, die daar werken.’

‘Wat doet hij?’

‘Hij twijfelt. Hij weet het niet. Het is niet best gesteld met het werk... Hij zal moeten kiezen; hij woont er graag...’ Klaas stond op. ‘Ik heb het hem afgeraden, maar ja...’

Met gebogen schouders liep hij terug naar zijn vrouw. Jos keek hem met gefronste wenkbrauwen na.

Wat hebben de ouders van Jos verzwegen over hun huwelijk?

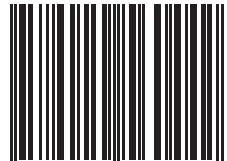
Jos Meulenbelt weet niet beter of zijn ouders zijn in 1904 getrouwd. Als hij hun trouwboekje terugvindt, staat daar echter een heel andere datum in. Een datum die zou betekenen dat hij een buitenechtelijk kind is... Wat is de waarheid? Zijn ouders kan hij het niet vragen, want die zijn beiden overleden. Ook durft hij het niet te vertellen aan zijn broers en zus; dat zou vragen over de erfenis oproepen.

Tegen de achtergrond van het Europa in de jaren dertig, waarin politieke tegenstellingen op scherp worden gezet, ontstaat ook in het gezin Meulenbelt een tweedeling. Wie is te vertrouwen en wat is het waard om familie te zijn?

Johanne A. van Archem is geboren en getogen in Twente en schrijft bij voorkeur over vroegere tijden in haar geboortestreek. *Tekens van de tijd* is haar vijftigste roman en combineert haar liefde voor schrijven, geschiedenis en stamboomonderzoek.

ISBN 978 90 2056 044 2 NUR 342

9 789020 560442 >

www.romanserie.nl

Romanserie